

KOGNITIVNÍ VĚDY A ONTOLOGICKÁ DIFERENCE, SVĚT SNŮ

Karel PSTRUŽINA

COGNITIVE SCIENCE AND ONTOLOGICAL DIFFERENTIATION. THE WORLD OF DREAMS.

The development of cognitive science bring about many problems. One of them is necessity of ontological differentiation in relation to such types of reality as dreams or a virtual reality are.

If we want to characterize a world of dreams from the ontological point of view we have to clarify two questions: What do dreams represent(?); and what is the criterion of truth if we are thinking about the world of dreams? The answers on these questions are in the center of the article.

The ontological differentiation enables not only the inner differentiation of cognitive science but also find out the consistent view on human cognition.

1. DŮVODY ONTOLOGICKÉ DIFERENCE Z POHLEDU KOGNITIVNÍCH VĚD

Prudký rozmach kognitivních věd přinesl sebou i celou řadu problémů, jejichž nevyjasněnost je zároveň limitem na cestě, už nikoli k širšímu, ale hlubšímu pochopení poznávacích procesů. Jedním z nich je nevyjasněný ontologický statut kognitivních věd. V centru pozornosti kognitivních věd jsou poznávací procesy a jejich simulace umělou inteligencí. Poznávací procesy tedy vystupují jako jsoucno, jež je podrobováno zkoumání. Otázkou, která nás v této souvislosti bude zajímat je, zda se jedná jen o určitou formu jsoucna, či zda zde je jistá svébytnost a samostatnost tohoto jsoucna, nebo-li zda je zde důvod pro ontologickou diferencí.

Všeobecně panuje představa, že ontologický statut kognitivních věd je řešen v rámci jiných, ve filosofii tradičně zkoumaných problémů, jakými jsou problém mysl – tělo; problém identity; other minds problém, případně že se jedná o problém epistemologický a nikoli ontologický. To je jistě oprávněným, i když

skrytým předpokladem, zároveň však, podle našeho názoru, nedostatečným ontologickým založením kognitivních věd.

Tyto, podrobně zkoumané problémy jsou kognitivními vědami překonané, nebo přesněji řečeno, kognitivní vědy nastolují další svébytné otázky. Mezi ně patří takové, jakými jsou např. zmnožení typů racionality; proliferace hypotéz a jejich vypovídací schopnost; nezávislost a emergence možných světů; nebo konečně umělá inteligence. Ve všech těchto případech se dosavadní řešení ontologického statutu kognitivních věd, nebo případný přesum k tradičním filosofickým otázkám ukazuje jako nedostačující.

Parmenidovský založená ontologie¹ předpokládá jednotnou racionalitu, dospívání k jednotě poznání, k jedné vědě, k jedné pravdě, k universální metodě. Jsoucno a poznání jsou nejen kompatibilní, ale vzájemně se podmiňují. Klasickým příkladem takto pojaté ontologie je Hegelův systém, zejména pak ve Fenomenologii ducha, kde Hegel vychází ze smyslové jistoty, aby se dospělo k rozvažování a tím ke konstituci vše zhrnujícího jsoucna. Tendence k proliferaci hypotéz, zmnožení typů racionality, či konstrukce variantních kritérií pravdy jsou jen těžko slučitelné s takto pojatou ontologií. Existence typů racionality poukazuje k ontologické diferencii. Původní předpoklad parmenidovský založené ontologie spočívá v jednotě jsoucna zahrnujícího v sobě zároveň i jeho poznávací mohutnosti, cestu sebereflexe, či jednotu myšlení a bytí a jejich vzájemnou mnohostrannou determinaci. Racionalita zde může být jen jediná, taková, která odpovídá charakteru jsoucna. V tomto smyslu píše M. Sobotka: „...bylo poznání pochopeno (v Hegelově filosofii - K.P.) jako druh pohybu, který se odehrává podle téhož vzorce, podle něhož probíhají ostatní kosmické pohyby.“²

Vysvětlit existenci různých typů racionality lze dvojím způsobem: buď jde o falešné racionality; nebo jsoucno je diferencováno do světů a každému z nich odpovídá i určitý typ racionality. Vypovídací schopnosti typů racionality pak, podle našeho názoru, vylučují možnost, že by šlo o falešné racionality. Rovněž prudký růst hypotéz a jejich vzájemná nezávislost, spolu s jejich vypovídací schopností dotvrzují, že v této souvislosti můžeme spíše hovořit o nutnosti ontologické diference.

To, že se v současnosti uplatňují různé typy racionality s explanační potencií a na ně se vázícím pojetím pravdy, je zřetelné. Racionalita kontemplativní s dominujícím koherentním pojetím pravdy a racionalita novověká zakládající se na korespondenčním pojetí pravdy jsou dnes doplňovány racionalitou konstruktivní, která nově vytváří skutečnost fyzikálních entit a virtuálního světa.

Pravda v konstruktivním typu racionality není libovolná, ale je vždy určitelná z podmínek, za nichž nové světy vznikají. Nejde zde o odkrývání vztahů, nebo o odhalování příčin opakovatelných fenomenů, ale o vytváření nových světů, o emergenci skutečnosti z možností. Proliferace hypotéz by snad ještě mohla být vysvětlena jako metodologický nástroj, jimž pronikáme do jsoucna, avšak typy racionality jednoznačně poukazují na strukturální odlišnost světů a na jejich nezávislost, na nemožnost pojetí jsoucna zahrnujícího svou sebereflexi v podobě jednotné vědy, či universální metody. Proto se zde vynořuje nutnost nepar-menidovské ontologie analyzující různé světy. Kognitivní vědy pak zkoumají jeden z těchto světů – svět poznávacích procesů.

Provést ontologickou diferencí zároveň umožní hlubší diferenciaci i v rámci kognitivních věd. Ty zahrnují v současnosti velmi široké, až nepřehledné pole působnosti vymezené na jedné straně experimentálními výzkumy vnímání z oblasti neurověd; přes psychologické a psycho-sociální poznatky o myšlení a jeho typologických strukturách; simulace procesu poznání umělou inteligencí; až po logickou a sémantickou analýzu jazyka; a filosofické studie z oblasti epistemologie a predikce evolučního procesu. Takovýto rozsah je nadále v rámci jednotného základu kognitivních věd neudržitelný, zejména vezmeme-li v úvahu dynamiku jejich vývoje. Proto je nutné hledat kritéria vymezení jednotlivých proudů, včetně ohnisek jejich vzájemné integrace umožňujících přechod k syntetizujícímu pohledu. Nejde tedy o to, aby v rámci kognitivních věd vznikaly specializované a oddělené předměty zkoumání. Kognitivní vědy jsou velkým přínosem právě pro svou transdisciplinaritu, tedy proto, čím se jednotlivé vědy překrývají. Domníváme se, že jde o proces obdobný procesu praní prádla. Prádlo se mění, avšak proces praní je stále stejný. Rovněž prostředky, v nichž se prádlo pere se mění, ale samotný proces praní prádla nikoli. Kognitivní věda přispívá k analýze procesu poznání asi stejným způsobem, jakým přispívá chemie pracími prášky, různými enzymy a bělicími prostředky ke zvýšení efektivity praní prádla. Navíc k účinnému praní mohou přistupovat prostředky nové, takové jako ultrazvuk, záření, atd., tedy prostředky nejen ze světa chemie, ale i fyziky a dalších vzdálených oblastí, které dosud nebyly využívány. Toto se děje i v kognitivních vědách, kdy k základním postulátům lidského poznání přistupují poznatky z oblasti umělé inteligence, neurověd, lingvistiky, psychologie, aby v komplementární podobě daly nový a celistvější obraz o poznávacích procesech a jejich využitím jej zefektivnily. Jde tedy o významnou kultivaci epistemologie, neboť se takto zmnohonásobňuje pochození poznání. Je však pochopitelné, že poznatky z jednotlivých věd,

musí být navzájem konzistentní a musí mít vztah k poznání. Styčné plochy jsou zde málo, kognitivní vědy usilují o skutečnou integritu poznatků. Přesto difference je nutná, přinejmenším ve smyslu krystalizace škol, nebo alespoň názorových proudů, které tím, že jsou zřetelně formulované stimulují jiné. Zároveň se vylučují badatelské oblasti, které určitý názorový proud považuje za nerelevantní. Takováto difference je nutná a kritérium ontologické difference se zdá být z tohoto hlediska velmi vhodné.

Neparmenidovsky pojatá ontologie má svou dlouholetou tradici. Názory na přiřazení filosofů minulosti k této tradici se mohou různit a není úkolem staté zajmout k nim stanovisko. Mnohem více jde o základní charakteristiku neparmenidovské ontologie, kterou dějinně filosofické fragmenty mohou vhodně ilustrovat.

Snad nejpřehledněji, ve smyslu, který sledujeme, se snažil rozpracovat neparmenidovsky pojatou ontologii Nicolai Hartmann v práci *Zur Grundlegung der Ontologie*³, v níž naznačuje nutnost rozdělení jsočna do čtyř vrstev (anorganická, organická, duševní a duchovní), které vyrůstají ze sebe, avšak jsou samostatné. Proto také každou vrstvu je nutné zkoumat specifickými prostředky za použití svěbytných kategorií. N. Hartmann vylučuje jakýkoli redukcionismus, který by se snažil vyložit vyšší vrstvy (duši a ducha) na základě přenosu poznatků z vrstev nižších (anorganické). Právě tak na druhé straně vylučuje možnost vysvětlovat nižší vrstvy jsočna na základě pochopení vrstvy vyšší, t. zn. že nezastává stanovisko, že po dospění k absolutnu cestou fenomenologie můžeme uplatnit toto poznání na veškeré podoby jsočna.

Ontologická difference, ve výše uvedeném smyslu překonává podle Hartmanna starou parmenidovskou ontologii. Nabízí nové pojetí jsočna, které má vážné epistemologické důsledky tím, že je pojata nikoli jako jedno, ale jako mnohost. Ty spočívají v možnosti odlišných přístupů, v odlišných metodách aplikovaných při poznávání.

Hartmann není jediným filosofem pokoušejícím se o ontologickou diferencii. K této tradici můžeme přičíst snad také Descarta, Leibnize, nebo Poppera. U všech totiž nalézáme pokus o diferencii jsočna s důrazem na jejich samostatnost. Descartův psychofyzický paralelismus dvou substancí je sice prokletou nekonečnou substancí Boží, nicméně difference mezi *res extensa* a *res cogitans* vytváří předpoklad pro samostatné epistemologické výkony. Totéž lze říci o monádách, které samou svou podstatou představují jsočno ve smyslu různorodosti. Každá monáda je světem o sobě, samostatným jsočnem, odlišným od všech ostatních. Leibnizova ontologická pluralizace měla pak své implikace

i v oblasti poznání, neboť umožňovala rozložení složitých pojmů a pravd na elementární prvky. Ke tradici ontologické difference je snad také možné zařadit Popperův koncept tří světů, zejména pokusíme-li se o domyšlení této difference v souvislosti s jeho tézemi o determinismu vyjádřených v metafoře „clouds versus clocks“⁴. Zde se nejjasněji rysují problémy, do nichž se dostává metodologický redukcionismus.

Tyto výše vyjmenované koncepce ontologické difference jsou pokusem řešení, avšak ukazují se jako nedostatečné pro řešení dalších problému, které přináší kognitivní vědy. Máme zde na mysli problémy související s ontologickým statutem světa snů nebo virtuality. Dosavadní neparmenidovské ontologie nepostihují specifika vážící se k těmto jsoucnům.

Může se zdát, že jde o terminologickou nevyjasněnost, neboť pro vyjasnění difference „jsoucen“ používáme kategorie „svět snů“, nebo „svět virtuality“. I když nesouhlasně k E. Finkovi,⁵ přesto však jim inspirování používáme kategorie svět, neboť tato kategorie mnohem více přibližuje to, že jde vždy o jeden ze světů, který získává svou určitost vymezením jak k jiným světům, tak i ke své vnitřní struktuře. Svět vždy představuje vnitřní řád (kosmos), který jej tvoří určitým ve smyslu samostatnosti a nezávislosti. To však neznamená, že mnohé světy jsou překrývané jsoucnem tvořícím super svět a nejvyšší řád, že tedy jde o diferenci v rámci jsoucna, ale jen to, že jsou zde světy jako samostatná a nezávislá jsoucna. A zároveň to znamená, že se zakládá nutnost svěbytných epistemologických přístupů k jednotlivým světům.

Za vlastní ontologickou profilaci považujeme mnohé světy, k nimž se snažíme vztahovat také pluralitní gnoseologii. To neznamená, že zastáváme stanovisko relativismu, případně neurčitosti pravdy, či dokonce subjektivizující svévoli při konstrukci poznatků. Ontologická difference ve smyslu mnohých světů umožňuje zpřesňovat pojetí pravdy. Tato nutnost vyvstává zejména v souvislosti s kognitivními vědami. Poznat poznávací procesy přímo vybízí ke konstituci specifických postupů. Proto kognitivní vědy vyžadují ontologickou diferenci určující specifickou povahu tohoto světa poznání, která by také i naznačovala prostředky, jimiž lze poznání objasnit.

Nutností provést ontologickou diferenci chceme podpořit argumentací z prostředí světa snů. Zaměřujeme-li se na svět snů, je tomu tak proto, že tento svět napovídá mnohé o struktuře a charakteru poznávacích procesů, i když je na nich nezávislý. Dominujícími otázkami budou kritérium pravdy a problém reprezentace. V obou případech prokazuje svět snů výrazná specifika, která ho určují jako samostatný svět.

2. SVĚT SNŮ

Charakterizovat svět snů z ontologického hlediska je nesnadné. Fyzikalistický přístup se snaží převést sny na bio-fyzikální a bio-chemické procesy odehrávající se v průběhu rhombencefalické fáze spánku. Mentalisté naopak určují sny jako zvláštní projevy vědomí, které se snaží propojit s ostatními psychickými procesy. V obou přístupech jde o redukci, v mnohem oprávněnou, zároveň však je i mnohé opomíjeno.

Sen je v běžném uvažování brán jako zdání a nikoli jako zvláštní jsoucnost. Ve větě „zdál se mi sen“ je vyjádřena zdánlivost, něco „jako by“ bylo skutečné, avšak ve skutečnosti je jen zdáním. Podle našeho názoru však je určení snů jako zdánlivosti nesprávné. Sen je skutečný, má statut jsoucnosti. Jeho jsoucnost se projevuje tím, že, ovlivňuje bio-fyzikální, bio-chemické i psychické stavy člověka a v mnohých případech je i jejich bází.

Ilustrujícím příkladem může být poluce prokazující sílu snové imaginace na tělesné procesy. Zároveň je z příkladu noční poluce patrné, že se nejedná o mentální procesy ve smyslu uvědomovaných nebo vědomím kontrolovaných procesů, ale o procesy, které jsou nezávislé na vůli a přáních jedince. Zdánlivost je zde popřená, tělesné je podřízeno snovému v kauzální závislosti. Obsah snů způsobuje změny tělesných stavů (krevní tlak, počet tepů, změny v rytmu dýchání, napětí ve svazech, utrinaci, REM, atd), které nelze vyvodit z bio-fyzikálních, ani bio-chemických stavů organismu. Nelze tedy říci, že tělesné, sexuální vzrušení navodí určitý snový obsah. To proto, že nelze např. nastolit situaci, za níž by se obsah snu opakoval. Obsahy snů tedy nelze určit kauzálně bio-fyzikálními stavy organismu včetně mozku. Změny v tělesných orgánech jsou jen doprovodným jevem, mohou být stimulanty i iniciátory snových procesů, avšak nikoli determinanty jejich obsahů. Právě tak obsah snů nelze vyvodit ani z uvědomovaných prožitků individua. Teleologická determinace nevysvětlí dostatečně vše, co se v průběhu spánku děje, protože vazba mezi bdělými a plně uvědomovanými psychickými procesy a obsahy snů je mnohonásobně zprostředkována. Obsahy snů jsou svébytné a neovlivnitelné uvědomovanými procesy mysli. Na sny můžeme aplikovat něco jako katarktickou determinaci, kterou v průběhu REM fáze spánku procházíme, abychom se po všech jeho periodách vynořili s potvrzenou nebo novou endoceptivní strukturou, která následující den bude základem našeho vnímání, jednání a rozhodování.⁶ Katarze, kterou v průběhu REM fáze spánku procházíme, především přehodnocuje denní prožitky kritériem bolesti a slasti a přiřazuje je k dosavad-

ním endoceptům. Tím vytváří základní orientaci pro budoucí jednání, v němž se budeme zaměřovat na pozitivní prožitky a vyhýbat se bolest přinášejícím jevům. Katartickou determinaci rovněž lze spatřovat v převodech zážitků ze střednědobé paměti do dlouhodobé, která se stává trvalou součástí endoceptivní struktury naší osobnosti. Tento transfér se z největší pravděpodobností rovněž odehrává v REM fázi spánku a očišťuje nás od nepotřebných informací, které by naši mysl zaplavily balastem a nedovolily by pružné reakce v následujících dnech. Protože se však jedná o procesy nezávislé na vědomí, vůli a přáních člověka, nemůže nikdo ovlivnit, které z počitků se stanou součástí endoceptivní struktury. Je zřejmé, že se takto spánek projevuje jako samostatné jsoouco.

Samostatnost a nezávislost spánku jako jsoouca je ztvzována také odlišností myšlenkových postupů, které mají často alogický, nebo paradoxní charakter. Na obsahy snů nelze vztahovat kriteria logické koherence. Ve snech jsou porušována pravidla identity a děj často postupuje proti všem očekáváním. Atomizování zážitků a jejich nová syntéza překračují možnosti uvědomované imaginace. Přitom převahu mají vizuální vzorce, které často proměňují subjekt objektovou strukturu vnímání.

Rovněž časovost je odlišná, nelze ji měřit. Kumulativnost dějů nám umožňuje ve snů přesáhnout časovou linearitu do té míry, že se v jednom okamžiku soustředí mnoho temp, jejich obsahy se proplétají. To dává možnost prosnít (prožít) současně mnoho dějů. Sen nemá rozměr trvání, v němž člověk může setrvat a rozvíjet obsah snů, ale záblesků. S probuzením končí i tento svět a jeho dozvuky už se dohrávají v jiných světech, ve světě psychickém nebo fyzickém. Rovněž se domníváme, že sen není projevem projektivity, ale mnohem více historicity, t.zn. toho, co bylo jeho iniciací, a jak bylo seskupeno s osobnostní strukturou endoceptů před sněním.

Navzdory všem výše uvedeným nezvyklostem je snový svět nutností a nikoli nahodilostí nebo epifenomémem. Nejedná se tedy o vedlejší produkt „unaveného“ mozku, ale jde o projev autonomního jsoouca.

Nejvýznamnějšími důvody, které nás vedou k tvrzení o ontologickém statu svéta snů jsou problém representace a kriterium pravdivosti.

2.1. Representace

V historii převládaly doměnky, že sny representují vůli Bohů, nebo že jsou representací budoucích událostí. Takovýto názor vznikl patrně z nepochopení

toho, co sny jsou, jak vznikají a jaká je jejich funkce. Tradice ve vysvětlení snů ve vztahu k budoucnosti je dodnes velmi silná a není snad nutné podrobně tuto otázku rozebírat. Snáře se sice v průběhu staletí proměnily, avšak základ vysvětlení světa snů zůstává stále stejný.

V našem století pak převládá názor, že sny reprezentují nevědomí, a to až již individuální nebo kolektivní s výraznými rysy historicity. Nevědomí se pak ve snech projevuje jako šifra, nebo v symbolické podobě. Objasněním, rozšířením snů odhalíme obsahy nevědomé struktury naší psychiky nebo kolektivní pravzorce. V takovémto pojetí by sny byly jen jevovou podobou hlubší vrstvy psychiky bez nároku na vlastní ontologický statut. Náležely by k vnitřně strukturovanému mentálnímu světu. Úkolem vědy by pak bylo překročit fenomenální hranici a dopracovat se skrytostí, jež mysl v sobě schovává a ve snech vyjevuje.

To, co nás vede k tvrzení o samostatnosti světa snů jako jsoucna je iniciováno pochopením funkce snů. Propojení světa snů s mentálním světem je nesporné. Sny by byly epifenomémem mentálního v případě, že jsou jeho zvláštním projevem. Jestliže však sny nějakým způsobem zakládají projevy mentálního světa, pak je tomu obráceně. V takovémto případě mentální svět pozbývá nárok ontologické samostatnosti a je epifenomémem svého základu, totiž světa snů. Zastáváme názor, že nárok na samostatný ontologický statut má jak svět snů, tak svět mentální, neboť vystupují jako rovnocenná jsoucna vzájemně se podmiňující a stimulující. To vyžaduje i odlišný epistemologický přístup, specifické metody zkoumání těchto světů.

Podle našeho názoru sny nejsou vyjádřením vůle Bohů, ani reprezentací budoucích událostí; sny rovněž nerepresentují individuální, nebo kolektivní nevědomí; ale svět snů je reprezentací endoceptivní struktury. K tomuto názoru nás vede především zjištění, že v průběhu snové aktivity dochází k tvorbě endoceptů, které v následující bdělé a uvědomované fázi života jsou osobnostním profilem. Tím dochází k sepjetí mezi sny a evolučním procesem.

Endoceptivní struktura osobnosti zahrnuje dlouhodobou paměť, plány, hodnoty, emocionální evaluaci, zkušenost, očekávání a snad také historicky utvářené struktury myšlení, tedy jakousi přirozenou logiku. Endoceptivní struktura je základem, s nímž jsou komparovány aktuální vjemy, a tvoří také podstatnou součást všech myšlenkových procesů (přemýšlení). Jsou to endocepty, které jsou neustále generovány na základě očekávání vzniklého habituací a tak do značné míry před-připravují člověka na nastávající okamžiky. Zároveň se

z hlubin myslí, (t.zn. z endoceptů) při přemýšlení, ať již spontánním, nebo kontrolovaném, vynořují volby, rozhodnutí, imaginace i tvořivé myšlenky.

Svět snů se výrazně podílí na konstituci endoceptivní struktury člověka, je reprezentací svobody, imaginace a tvořivosti. Je rovnocenný ve srovnání s uvědomovanými myšlenkovými procesy. Je sice strukturální částí myslí, avšak nikoli v submisivním smyslu. Z charakteristiky reprezentace pak rovněž vyplývá nutnost specifického gnoseologického přístupu při zkoumání světa snů.

2.2 Kriterium pravdy snů

Pravdou snů není jejich reprodukce. Zůstaneme-li na této úrovni při analýze snů, pak jsme na rovině fenomenální a zcela se nám vyjevuje bezesmyslnost reprodukováných tézí, nebo vizualizací. Mimo to si nikdy nemůžeme být jisti přesností jejich reprodukce, neboť zde není vědomý a objektivní pozorovatel, ale naopak samotné pozorování snů je součástí snového procesu s nezříd-kou vizí vstupu pozorovatele do obsahu snů. Reprodukce snů nemá tedy objektivní základ a tak již od počátku je zřejmé, že jejich pravda nemůže spočívat v přenosu do verbální úrovně.

Vztahovat na analýzu snů kriterium koherence je pro alogičnost snových obsahů rovněž neefektivním měřítkem jejich pravdivosti. Sny také nejsou testovatelné, nelze je komparovat s něčím ve fyzikálním světě. Proto také korespondenční kriterium pravdivosti selhává. Stejně je tomu i s jejich falsifikovatelností. Obsahy snů jsou vždy jedinečné, konkrétní, jakákoli generalizace je zde nepřijatelná. Explanační modely, ať již deduktivně nomologický, nebo deduktivně statistický rovněž nemají naději na úspěch.

Hledáme-li pravdu snů v jejich interpretaci, pak úspěšnost jejich objasnění je mnohem větší. Jsou-li sny reprezentací vůle Bohů nebo budoucností, pak jejich pravdivá interpretace musí směřovat k rozšiřování obsahů. Při výchozím stanovisku psychoanalýzy, že sny reprezentují nevědomí ve freudovském nebo jungovském pojetí, je pravdivá interpretace v nalézání korelace mezi snem a biografickými zážitky, přičemž se interpret snaží prokázat, že skrze ty a ty snové imaginace se projevil určitý individuální (ve freudovském pojetí), nebo kolektivně fylogenetický (v jungovském pojetí) zážitek poukazující ke skrytým obsahům myslí. Psychoanalytické pokusy o nalézání pravdy snů však zde končí. Ve všech výše uvedených případech možných reprezentací je nutné spo-

jovat pravdivost snů s jejich interpretací a nikoli reprodukcí, nebo explanací. Neobjasňují se však souvislosti mezi snem a volbou nebo tvůrčími myšlenkami. Pokusíme-li se o interpretaci snů z tohoto hlediska, t.zn. zároveň z hlediska jejich samostatného ontologického statutu, pak můžeme vidět jakými prostředky evoluce pokračuje skrze svobodu a tvořivost člověka.

Člověk je v současnosti nepochybně kritériem evolučních procesů. Nahodilost mutací stále pokračuje, avšak pod kontrolou člověka. Člověk a sociální prostředí, které vybudoval, je také rozhodujícím selektivním tlakem, v němž se mutační procesy mohou uplatnit. Je možné, že je toto stadium jen evoluční epizodou, avšak rozhodně se v ní člověk masivně prosazuje. Vytváří rozhodnutí, volí, tvoří. To vše však ne vždy na základě kalkulace a uvědomovaných a kontrolovaných procesů, ale většinou spontánně, intuitivně, nevědomky, z báze endoceptů, které jsou před-připravené světem snů.

Vždy, když se rozhodujeme, nebo vypořádujeme v sobě tvořivý nápad, stojíme zároveň před otázkou, proč jsme volili právě tímto způsobem, odkud se vynořila tvořivá idea a zjišťujeme, že z hlubin naší mysli problesklo do sféry uvědomění něco, co již nějak bylo v zárodečné podobě k dispozici našemu uvědomění. Aktuální myšlení neustále vynáší na povrch endocepty a takto umožňuje jednoduché reakce i kalkul. Obojí se zakládá na identifikaci s obsahy cogitationes.

Pravdu snů je proto nutné, podle našeho názoru, hledat v interpretacích vztažených ke svobodě a tvořivým imaginacím, ke všemu, co se v bdělém stavu vynořuje jako proud cogitationes. Sny zakládají vnitřní myšlenkový proud cogitationes, očišťují a přehodnocují vše, co jsme v minulosti prožili a zároveň sny zásobují endoceptivní strukturu zkušenostními obsahy a hodnotovými kritérii. Cogitationes, jakožto perpetuální myšlenkový tok, konfrontuje obsahy endoceptů s vjemy, nebo uvědomovanými myšlenkovými operacemi a tím neustále komentuje naše každodenní prožitky. To, co bylo sněno, se dostává do konfrontace se světem mentálních i fyzických entit a prokazuje se vůči nim jako rovnocenné.

3. ZÁVĚRY ONTOLOGICKÉ DIFERENCE PRO KOGNITIVNÍ VĚDY

Provedeme-li ontologickou diferenci, vytýčujeme tím rovněž i odlišné epistemologické přístupy k samostatným a nezávislým světům. Hartmannův

požadavek budování poznání na odlišných metodologických základech se specifickým kategoriálním aparátem pro jednotlivé vrstvy zde zcela jednoznačně vystupuje do popředí. To platí nejen pro takové světy, jako je svět fyzikálních entit, mentální svět, atd., ale rovněž i pro svět snů, svět virtuality a snad i další světy, které se mohou vynořovat a projevit jako samostatná a nezávislá jsoucna.

Parmenidovský typ ontologie implicitně předpokládá nalezení universální metody poznání a dokonce i jednotnou vědu, která by shrnovala poznání v celek, ať již vytvořením systémů poznatků, nebo znalostí obecných zákonů universa. Tento ideál zůstává nenaplněný, s výraznými limity. Z ontologické difference však mohou jednotlivé vědy těžit, neboť jsou nuceny budovat odlišné kognitivní strategie pro prozkoumávání ontologicky samostatných světů.

Pro kognitivní vědy z ontologické difference rovněž vyplývá nutnost odlišných přístupů k procesu poznání. Proces poznání je vnitřně strukturovaný, v jeho rámci se vynořují samostatné světy vyžadující specifické formy zkoumání. Takovými světy mohou být ty, které jsou tradičně odlišeny kategoriemi vnímání, myšlení, rozumu a vědomí, a k nimž postupně mohou přistupovat další, jako jsou paměť, spánek, imaginace, meditace a nevědomí. Každý z těchto možných světů zasluhuje bedlivé prozkoumávání svébytnými prostředky poznání. Zároveň tento přístup s doplněním o svět virtuality, jazyka, atd., může sloužit jako základ strukturace kognitivních věd.

To, zda naše poznání poznávacích procesů jde správnou cestou, lze, podle našeho názoru, zjistit několika způsoby. Především simulací poznávacích procesů prostředky umělé inteligence; dále tím, že dosahujeme nových poznatků o poznání; a konečně tím, že dospíváme k hlubšímu pochopení poznání ve smyslu větší konzistence. Každý z těchto momentů je významný.

Již od dob (patrně) Eukleidových se lidstvo snaží o algoritmizaci poznávacích procesů, aby na ně mohla být přesunuta určitá část poznávacích aktivit. Tím nastalo gnoseologické schisma, v němž jedna část je reprezentována živým a aktuálním poznáním a druhá je formalizovaná a objektivizovaná do té míry, že se stává nezávislou na subjektivních prožitcích možných světů. Tato druhá část je v současné době přenesena do světa umělé inteligence, v němž probíhá simulace živého a aktuálního poznání s ambicemi zcela je nahradit. Ontologická difference poukazuje na nemožnost takového přístupu, neboť vyčleňuje ze světa poznání např. svět snů jako ontologicky samostatný, který nelze simulovat. Proto může v rámci kognitivních věd vzniknout, pod vlivem ontologické difference, obrat v zaměření ambice od úplné simulace poznávacích procesů ke komplementaritě a upřesnění limitů pro umělou inteligenci.

Ontologická diference rovněž umožňuje dosahování nových poznatků tím, že vyžaduje detailní rozbor světů jako samostatných a nikoli jen ve smyslu analýzy substruktur celku. Požadavek specifikace kategoriálního aparátu pak zároveň implikuje nutnost odlišností explanačních postupů z hlediska jejich jedinečnosti. Tím se otevírá široké pole pro zcela nové přístupy a snad i pro získávání nových poznatků.

Konečně dalším z pozitivních důsledků ontologické diference pro kognitivní vědy může být hlubší pochopení poznávacích procesů ve smyslu jejich konzistence. A zde se vytváří další pole specifických výkonů kognitivních věd. Ontologická diference nenapomáhá jen vnitřní strukturaci kognitivních věd, jejím vlastním účelem je nalézání integrujících momentů pro vytváření konsistentního náhledu na poznání z hlediska různých světů.

Lidské poznání je celistvým procesem, avšak podílí se na něm mnoho samostatných světů, které do sebe zapadají a působí koordinovaně. Zda jejich spolupráce povede k poznání, to závisí především na jejich aktuálním stavu, s nímž do poznávacích procesů vstupují. Postupná diferencovaná analýza jednotlivých světů podílejících se na procesu poznání může vést k přenesení těžiště na procesy dosud okrajové a tím přispět k zefektivnění kognitivních procesů.

*Katedra filosofie VŠE,
nám. W. Churchilla 4,
130 00 Praha 3,
e-mail: Pstruzin@vse.cz*

POZNÁMKY

- ¹ Tento termín budeme používat pro ontologická řešení, která uvažují jsoucno jako jedno.
- ² M. Sobotka: Jak se musí začít ve vědě. In: *Filosofický časopis* 1994, č.1, s. 6
- ³ N. Hartmann: *Zur Grundlegung der Ontologie*. Walter de Gruyter & co. Berlin 1965 – 4. vydání.
- ⁴ Srovnej K.R. Popper, J.C. Eccles: *The Self and its Brain*. Routledge & Kegan 1986, s. 34 an.
- ⁵ E. Fink: *Hra jako symbol světa*. Praha, Čs. spisovatel 1993.
- ⁶ Srovnej napr. K. Pstružina: *Etudy o mozku a myšlení*, VŠE, 1994, nebo K. Pstružina: *Struktura myšlení a tvorba hypotéz*. In: *Filosofický časopis* 1993, č. 5.